

Spontánní sociální systémy na českém venkově

Vladimír Štípek

Stať se zabývá problematikou venkova a sociálních systémů v první polovině 20. století, které se v této oblasti spontánně vyvinuly. Příkladem může být spojení sociálního i důchodového systému v podobě tzv. institutu výminkářství. Český venkov jako komunita se silnými vzájemnými vazbami totiž pomocí osobní odpovědnosti každého člena komunity, navíc se spolupůsobením silných vazeb rodiny, vytvořil sociální a důchodový systém, který řešil většinu v dané době nejpalcivějších projevů chudoby. Vztah odpovědnosti bohatších vrstev k chudším byl ale vyvážen i vztahem chudších k bohatým, neboť to pomáhalo zajistit dostatek pracovních sil či eliminovalo sklon ke kriminalitě. Systém vzájemných vazeb mezi členy malé komunity byl posílen mimo jiné pozemkovou reformou, která vytvořila silnější společenskou základnu ekonomicky nezávislých zemědělců, které nově nabytá půda dokázala uživit včetně jejich rodin. Posílení venkovských komunit pomohlo řešit sociální situaci na venkově efektivněji než sociální smír garantovaný majiteli velkostatků či zemědělskou šlechtou. Sociální systém českého venkova se spontánně vyvinul v udržitelný model, který řešil výraznější dlouhodobé otázky rozvoje venkova. Stejně tak dokázal úspěšně čelit i nově a přirozeně vznikajícím sociálním problémům.

Sociální systém českého venkova v první polovině 20. století vzešel ze staletí budovaných úzkých vazeb v rámci relativně uzavřené komunity. Systém se v průběhu času, prostřednictvím odpovědnosti bohatších a povinností chudších, vypracoval v dlouhodobě udržitelný model, který dokonce mohl reagovat na určité společenské změny. Přirozené sociální vazby ale byly zničeny kolektivizací a vtažením obyvatelstva do státních sociálních a důchodových systémů.

V období první poloviny minulého století byla zásadní proměna sociálních vazeb v souvislosti s pozemkovou reformou. Pro venkov a jeho spontánně vzniklé sociální systémy byl zásadní institut rodiny, který pomáhal nejen zajistit sociální jistotu pro členy rodiny, ale byl důležitý i pro zajištění hospodářství, jako efektivní ekonomické jednotky.

Cílem tohoto textu je charakteristika a analýza sociálních vazeb na venkově, což může přispět k hledání nových definic či zlepšení stávajících, již uměle vytvořených sociálních systémů.

Spontánní systémy vs. plánované systémy

Většina současných sociálních systémů byla uměle vytvořena nebo byla z těch předchozích zásadními umělými a plánovanými zásahy přeměněna. Ovšem právě předchozí sociální systémy vznikly na základě spontánní kooperace lidí, kteří žili ve specifických podmínkách v určité době. Z této kooperace vznikly vazby, jež pomáhaly s využitím dostupných prostředků řešit okolnosti z tehdejšího nejpalcivější. Takové systémy netrpěly zásadnějšími chybami, protože jejich vznik kopíroval společenskou změnu a nebyl s nimi v rozporu. Chyby sice mohly existovat, ale byly to drobné výchyly od normálu, „zhroutil“ systém, jehož se obáváme u těch moderních, téměř nehrozilo. Řešení potenciálních systémových chyb, nebo spíše oblastí, kam spontánní sociální systém nedosáhl, probíhalo postupně zvyšováním produktivity celé komunity, která pak měla prostředky

k řešení nově se objevujících problémů nebo přetrvávajících „děr“ systému. Pokud nedošlo ke skokovým demografickým změnám či sociálním revolucím, měly takové systémy řadu nástrojů, jak se s přirozeným vývojem či novými (a nepříliš revolučními) změnami mohly vyrovnat.

Sociální podmínky na českém venkově

Sociální prostředí vždy vycházelo z podmínek, v jakých daná komunita žila. Pro ilustraci trendů v meziválečném období můžeme pro oblast Čech využít sčítání lidu, která proběhla v letech 1913 a 1930. Významným mezníkem mezi těmito daty byla pozemková reforma, která po 1. světové válce sociální postavení mnohých aktérů zásadně změnila.

Ze sčítání lidu v roce 1913 vyplývá¹, že nejpočetnější skupinou byli domkáři² (30 %), dále námezdní pracovní síla³ (28 %), chalupníci⁴ (18 %) a malí a střední sedláci⁵ (18 %). Početně nevýznamní byli velcí sedláci, šlechta a velkostatkáři (4 %). Rozhodující vrstvou tedy byli domkáři, chalupníci a námezdní pracovní síla (celkem 76 %), kteří měli minimum produktivního nemovitého majetku, tedy důchodový sociální systém nebylo na čem založit. V hektarovém vyjádření byla struktura vlastnictví na českém venkově následující:⁶ do 1 ha bylo 56 % zemědělských závodů, od 1 do 5 ha bylo 25 závodů, od 5 do 10 ha bylo 7 % závodů, v rozloze 10 až 30 ha bylo 9 % závodů a nad 30 ha bylo jen 3 % závodů. Drtivá většina závodů byla tedy tvořena velmi malými jednotkami (do 1 ha), které s tehdejšími výnosy na hektar nestačily k efektivnější tržní produkci. Nebylo-li možné vytvořit přebytky k prodeji, velmi těžko bylo možné výrobu mechanizovat a nízké výnosy tak zvýšit. Pozemková reforma ale poměry dramaticky změnila.

V roce 1930 bylo evidováno 26,7 % zemědělských jednotek s rozlohou do 1 ha, 42,4 % jednotek s rozlohou mezi 1 až 5 ha, 14,9 % jednotek s rozlohou mezi 5 až 10 ha a 13,5 jednotek s rozlohou mezi 10 až 30 ha a 2,5 % jednotek s rozlohou nad 30 ha.⁷

Z těchto dat vyplývá, že se po pozemkové reformě vytvořila silná skupina malých a středních sedláků, kteří již disponovali kritickým minimem rozlohy pozemků. Převládající rozloha hospodářství umožňovala s tehdy dostupnou technikou a za využití nejnovějších zemědělských poznatků provozovat zemědělskou výrobu efektivnějším, zčásti „průmyslovým“ způsobem. V období 1. poloviny 20. století tedy šlo o neefektivnější způsob zemědělského hospodaření, který zároveň zajišťoval důstojnou obživu pro maximální počet obyvatel venkova.

Sociální systém

Na venkově se během několika staletí vytvořila ustálená struktura obyvatelstva, která nebyla narušena žádným vážnějším vnějším zásahem. Města naopak zaznamenala značné přírůstky obyvatelstva v několika fázích: během první poloviny 19. století, v 70. letech 19. století v souvislosti s propuknutím průmyslové revoluce, po roce 1900, kdy byly budovány nové tovární komplexy. Poté již následovaly změny vyvolané technickým rozvojem či politickými změnami – např. vznikem ČSR, změnami v souvislosti s odtržením Sudet a následně vysídlením německého obyvatelstva.

Venkov byl těchto prudkých změn ušetřen. Odliv lidí z venkova do měst neznamenal na venkově větší problém, neboť struktura a sociální vazby se neměnily – úbytek pracovních sil vyvolaný jejich odlivem do měst byl na venkově kompenzován postupným přirozeným nárůstem porodnosti a technologickým pokrokem, který i u jednodušších a levnějších zemědělských strojů⁸ dokázal výpadek určité části produktivní síly nahradit.⁹

V takto neměnném venkovském prostředí na území Čech se postupně vyvinul systém, jehož cílem bylo zajistit většinu obyvatel před těmi nevážnějšími sociálními problémy. Byl založen na vzájemných vazbách a odpovědnosti vůči komunitě. Největší sedláci ve vesnici byli nuceni část své produkce věnovat potřebným či eko-

nomicky slabším členům komunity-vesnice. Samozřejmě šlo o pomoc nikoliv nárokovou, ale dobrovolnou a vyplývající z konkrétní situace. Díky úzkým sociálním vazbám mezi členy komunity největší a nejbohatší sedlák věděl, zda potřebná rodina domkářů či chalupníků má jen dočasné problémy či zda její situace a potřebuje podání pomocné ruky¹⁰ (např. narození dítěte, onemocnění živitele).

Součástí těchto vzájemných vazeb ale byla i ochota nemajetných pomáhat majetným – v době žní i statky s personálem potřebovaly dostatek pracovních sil a vzhledem k sezonnosti těchto prací se vždy v celém kraji těchto pracovníků v tzv. pracovní špičce nedostávalo. Nemajetní domkáři pak byli ochotni pomáhat přednostně sedlákově z vlastní komunity-vesnice, neboť z jejich pohledu bylo perspektivnější využít těchto úzkých vazeb, které tím byly průběžně posilovány.

Odpovědnost bohatších členů komunity sice vycházela z přirozených vztahů, ale později bylo uzákoněno¹¹, že obec se musí postarat o obyvatele s tzv. domovským právem. Sedláci (tj. obec)¹² pro tyto lidi (tj. nemajetné)¹³ museli vybudovat chudobinec. Jestliže obec neměla chudobinec, pak se využívalo institutu tzv. okolku, kdy nemajetní bydleli u sedláků, ale nikoliv dlouhodobě – v pravidelných intervalech (např. po dnu) se střídali u jednotlivých sedláků v obci. Takto se nemajetným zajistila střeška nad hlavou a základní potraviny, jinak tito lidé námezdně pracovali. Pomoc pro lidi s domovským právem ale obec zajišťovala i v případě, že si nemohli vůbec námezdně přivydělávat (staří a handicapovaní lidé), což je de facto institut důchodového zabezpečení.

Odpovědnost nejmajetnějšího z komunity existovala i k potřebným přicházejícím zvenčí – bylo zažitou praxí, že tzv. pocestní, kteří přišli do vesnice žádat o stravu, byli posláni do největšího stavení, kde se jim dostalo pomoci.¹⁴ Tato „nutnost“ pomáhat i nečlenům komunity nebyla uzákoněná, ale byla logická – šlo o prevenci před drobnou kriminalitou. Obdobou jsou dnešní sociální dávky, kdy společně preventivně poskytuje pomoc některým skupinám obyvatel, neboť absence takové pomoci by vyústila v problematické sociální chování (a dopady takového chování i současná společnost ve srovnání s preventivními dávkami vyhodnocuje jako více nákladné).

Důchodový systém

Města byla místem častých sociálních změn, kdežto na venkově byla situace dlouhodobě stabilnější. Ve městech potřeba zajištění lidí v postproduktivním věku téměř v žádné přirozené systematické opatření nevyústila (starší obyvatele buď živili potomci, nebo měli z produktivního věku dostatečný majetek – v opačném případě skončili jako žebráci). Na venkově se vytvořil důmyslnější systém založený na podmíněném transferu mezi produktivní a již neproduktivní generací.

Tento systém se nazývá „výminkářství“ a je založen na převodu majetku na nastupující generaci s přesně definovanými podmínkami, za jakých se práva k majetku převádějí. Většinou šlo o zajištění důstojného stáří pro starší generaci prostřednictvím jasně určeného materiálního zajištění včetně poskytovaných služeb. Šlo o smluvní vztah, jehož efektivita byla založena na úzké vazbě mezi novou a odcházející generací. V případě dobrých mezigeneračních vztahů starší generace využívala jen nutné minimum hmotného plnění (tj. spotřebovávala jen nutné minimum potravin) a naopak se podílela na zemědělské produkci (tj. běžným jevem bylo, že i „výminkáři“ se aktivně zapojovali do lehčí i těžší práce).¹⁵ Jestliže byly mezigenerační vztahy narušeny, pak nebyl pracovní potenciál rodiny plně využit a přesné plnění „výminkářských“ dávek (dávky byly vždy smluvně nadsazeny jako pojistka důstojného dožití pro starší generaci v každé situaci) zbytečně zatěžovalo produkční možnosti daného statku.

Podmínkou pro možnost využít institutu „výminkářství“ byla existence majetku, který byl podléhal podmíněnému mezigeneračnímu transferu. „Výminkářství“ bylo možné aplikovat především u menších a středních sedláků, případně i u chalupníků, kde majetek dokázal uživit i dvě generace rodiny.¹⁶ Důchodová otázka ale nebyla po generace řešena u chudších domkářů a námezdní pracovní síly. Do této skupiny totiž spadala navíc i řada mladších dětí z majetnějších rodin – na statku zůstával většinou nejstarší syn, ostatní statek opustili (a v lepším případě dostali věno). Věno bylo nástrojem, jak potomkům zajistit slušný život i v případě, že se díky sňatku nedostali do statku. Za věno pak bylo možné např. chalupnické hospodářství rozšířit na malý statek či domkářské hospodářství proměnit v „chalupnické živobyti“. Jenže věno nebylo vždy jistotou, jestliže se statku nedařilo a hospodář neměl úspory, pak věno bylo malé případně žádné.¹⁷

Absence sociálních jistot pro starší generace, které nedisponovaly majetkem, je jedním z důvodů, proč byla provedena pozemková reforma.

Dopady pozemkové reformy

Přerozdělování půdy je sice v mnoha ohledech zásadním zásahem do vlastnických práv, ale v případě československé pozemkové reformy jsou dopady spíše pozitivní. Úzká skupina pozemkové šlechty sice mohla díky koncentraci vlastnictví efektivně zemědělský hospodařit, ale v dané době¹⁸ šlo o skupinu, jejichž politická a ekonomická síla závisela v neměnnosti venkovského prostředí. Špatná sociální situace produkovala pro šlechtu „levné a motivované“ pracovníky. Pozemková šlechta tak v řadě případů nebyla nucena inovovat, neexistoval dostatečný konkurenční tlak. Po pozemkové reformě se zvýšil počet menších sedláků, kteří si ostře konkurovali a byli nuceni hledat cesty k vyšší efektivitě. Navíc se díky reformě

vyřešily sociální problémy u značné části obyvatel venkova, posílila se samostatnost českého venkova, sedláci a drobnější zemědělci se stali důležitou politickou skupinou, která měla výraznější vliv a působila jako konzervativní opozice vůči např. dělnickým a městským intelektuálním vrstvám.

Za úvahu stojí i psychologická východiska a filozofické postoje obyvatel českého venkova disponujících majetkem (ať již historicky, či díky pozemkové reformě). Tito lidé se spoléhali pouze na sebe a svou práci, dobrodiní ostatních pro ně nemělo jakýkoliv význam (kromě vzájemné solidarity a reciproční pomoci např. při žních). Existenční nezávislost na komkoliv (samostatný sedlák je de facto předchůdcem pozdějších drobných podnikatelů – na rozdíl od živnostníků nebyl příliš závislý na konkrétních odběratelích; musel mít i manažerské schopnosti; nesl odpovědnost za svou rodinu i zaměstnance) vedla k sebevědomí zemědělských podnikatelů a k určité nedůvěře k autoritě jiných lidí, neboť i za autoritu považovali sami sebe a jen velmi neochotně podléhali autoritám.¹⁹

Pozemkovou reformu lze vnímat z různých hledisek, ale je zřejmé, že i přes řadu negativ, jako např. přerušení kontinuálního vývoje oblastí větších vlastníků půdy, vyřešila část ekonomických, národnostních, politických i sociálních problémů.

Institut rodiny

Celý sociální a důchodový systém na venkově se opíral o existenci základní stavební jednotky, kterou byla rodina. Právě soudržnost rodiny a snaha většiny členů venkovské komunity vytvořit a udržovat fungující rodinu byla určující pro vytvoření venkovské společnosti.²⁰

Prostředí venkova bylo vystavováno silným tržním tlakům – téměř všechny produkty se řídily výhradně tržní poptávkou a nabídkou, trh např. s obilní produkcí se blíží trhu dokonalému. Ostatní produkty, především z oblasti živočišné výroby, jsou zase vystaveny tvrdému konkurenčnímu tlaku. Zemědělci navíc obchodovali s poptávajícími, nad kterými neměli žádnou informační asymetrii – značná část produkce šla na městské trhy a potravinářským zpracovatelům přes překupníky, tedy informované odborníky na zemědělské produkty. Zemědělci napřímo prodávali spíše jen venkovskému obyvatelstvu, které problematice samozřejmě rozumělo. Většina zemědělských výrobců navíc nabízela podobný sortiment produkce, takže bylo možné snadno porovnávat cenu mezi konkurenty na relativně malém území.

Výsledkem je skutečnost, že členové venkovské komunity čelili tržnímu prostředí přímo.²¹ Venkovská společnost si ale vytvořila proti nepřízní institucionální obranu, založenou na semknutosti rodiny a na důrazu na její vytváření. V městských podmínkách bylo možné zůstat svobodným, což ukazuje na to, že podmínky zde

byly jednodušší.²² Naopak, svobodní lidé na venkově většinou vykonávali pouze námezdní práci, protože starat se o jakékoli hospodářství bylo s tehdejší technikou možné minimálně ve dvou.

Závěr

Stať ilustruje vazby na venkově v první polovině 20. století. Tyto vazby se ale tvořily postupně po několik posledních století. Venkov byl totiž ekonomicky, sociálně i demograficky velmi stabilní, společnost tvořily uzavřené a dlouhodobě neměnné komunity. Urbanizace v průběhu 19. století a ve sledovaném období znamenala živelný příliv lidí do měst. Úbytek pracovních sil na venkově nebyl tak markantní, protože se efektivita zemědělské výroby díky novým technologickým zlepšením zvyšovala, čímž byl jejich úbytek postupně kompenzován.

Je zřejmé, že pro stabilní systém, který není vystaven riziku kolapsu, musí být splněny některé podmínky, zejména dlouhodobá demografická a sociální stabilita. Jestliže je komunita stabilní, intuitivně hledá v rámci mezilidských vztahů způsob, jak řešit existující sociální problémy. Sociální vyloučení bylo téměř neznámým pojmem, protože ve venkovské komunitě museli i ekonomicky silnější členové s těmi méně silnými počítat, neboť všichni spolupůsobili životní podmínky v dané komunitě.

Jinak řečeno, bohatším členům se vyplatilo věnovat část svého majetku na řešení sociální situace méně bohatých – a „výhodnost“ těchto obětí se díky dlouhodobému vývoji stala na venkově normou, která umožňovala hladký chod života ve většině komunit. Od bohatého sedláka se automaticky očekávalo, že bude v případě nouze podporovat své méně bohaté sousedy, měl i nepsanou povinnost postarat se o nečleny komunity, kteří oblastí pouze procházeli. Tyto povinnosti se bohatším sedláckům vyplácely – v době žní tak v rámci komunity našli pomocníky, nedocházelo k sociálnímu napětí, které by mohlo ohrozit majetek bohatších. Podpora nečlenů komunity vedla k prevenci drobné kriminality.

Inspirací pro lepší nastavení stávajících sociálních systémů může být způsob, jakým se ve venkovském prostředí vyvinuly některé instituty sociálního zabezpečení – šlo o pomoc v sociální nouzi, pomoc handicapovaným, ale také o určitou formu důchodového pojištění, které reprezentuje tzv. výminkářský systém. Ovšem i „výminkářství“ je založeno na dlouhodobě neměnných vlastnických vztazích, kdy je zajištěn kontinuální přechod majetku z generace na generaci.

Stabilita venkova nebyla 1. světovou válkou ani následující změnou režimu (přechod od konstituční monarchie k republice) výrazněji narušena. Venkov byl naopak posílen díky provedení pozemkové reformy, která rozšířila vrstvu sedláků a dalších aktérů, kteří měli k dispozici nemovitý majetek a zůstali oporou venkovské komunity. V důsledku reformy se také zesílilo

zajištění sociálních vazeb „svépomocí“. Nemyslím si, že velkostatky mohly zajistit sociální smír do takové míry, jako ekonomicky nezávislá komunita s vyšším počtem samostatných hospodářů – schopnost řešit sociální problémy v rámci komunity bylo v tehdejší době neefektivnějším způsobem. Odpovědnost bohatších k chudším v rámci komunity byla vyvážená i odpovědností chudších vůči bohatším – využívání „dobrodiní“ totiž bylo vázáno na udržitelné chování. Potenciální nepřizpůsobivost méně majetných by vyvolala menší vstřícnost ze strany zámožnějších sedláků, kteří chování podporovaných vrstev samozřejmě sledovali.

V současnosti se lze inspirovat např. při nastavování tzv. rozpočtového určení daní, kdy by do správy daní i jejich následného využívání mohly být více zainteresovány samosprávy. Zásadní podmínkou je ale neměnné politické, ekonomické a sociální prostředí. Za posledních dvacet let je sice politické prostředí stabilní, ale mobilita obyvatelstva vzniku přirozených sociálních vazeb v rámci komunity příliš nenahrává a popisované systémy tak zůstávají již překonanými, byť inspirativními, historickými modely.

1 Statistická data, Statistisches Handbuch des Königreiches Böhmen (1913).

2 Domkáři měli určitě nemovitý majetek, ale přesto museli pro zajištění obživy pracovat i mimo své pozemky. Statut domkáře ale znamenal relativní jistotu, neboť i malé hospodářství mohlo v případě ztrát či v případě práce hlavního živitele zajistit základní potřeby pro rodinu. Kárník, Zdeněk. České země v éře První republiky, díl I., s. 442.

3 Tato skupina na rozdíl od domkářů nedisponovala téměř žádným majetkem – rodiče lidí patřících do námezdní pracovní síly byli většinou domkáři a vzhledem k většímu počtu dětí neměli možnost udržet ve svém hospodářství více než jednoho potomka.

4 Chalupníci se živilí prací pouze na svých pozemcích, do práce byla zapojena celá rodina – vzhledem k malé rozloze nemovitého majetku ale neměli možnost ani potřebu přibírat další pracovníky. Obživu rodiny toto hospodářství zajistilo, ale bez možnosti investovat do strojů nebo k nakupování dalších nemovitostí.

5 Tato skupina již na svém majetku praktikovala některé formy velkovýroby, měla námezdní zaměstnance, mohla investovat do některých strojů. Kárník, Zdeněk. České země v éře První republiky, díl I., s. 447.

6 Statistická data, Statistisches Handbuch des Königreiches Böhmen (1913).

7 Statistická data, Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé, Ročník IX (1930).

8 Prvním strojem v pravém slova smyslu v zemědělství motor nahrazující žentour na zvířecí potah – většinou šlo o parní, později elektrické či diesellové motory. Následně se i do menších hospodářství zaváděly specializované stroje, např. mlátičky obilí atd.

9 Vliv na neměnnost venkova měly i transfery v podobě prostředků, které posílali svým příbuzným lidé, kteří z venkova odešli do měst.

10 Výpověď pamětníků, Miroslava Nováková, rozená Rypotová, nar. 1928.

11 Různé formy státní moci se snažili rozdílnými formami zasahovat do života obyvatel – např. feudální vládci se snažili např. ovlivňovat věk odchodu na „výmínek“ i formu a výši plnění. Ovšem vazby v rámci rodiny se často odehrávaly mimo oficiální legislativní rámec. Kadlecová, Marta; Schelle, Karel; Veselá, Renata; Vlček, Eduard. Dějiny českého soukromého práva, s. 86.

12 Zvykem bylo, že nejbohatší sedláci, kteří platili daně, zastávali v místě působení úřad starosty a ostatní nejbohatší byli v radě.

13 Část méně bohatých členů komunity našla např. u sedláků uplatnění jako námezdní pracovníci, sedláci jim zajišťovali případně i ubytování a stravu. Kapacita ubytování ale byla často těmito pracovníky zaplněna, proto bylo výhodné stavět chudobince. Tím se také oddělili produktivní námezdní pracovníci od těch, pro které se musel budovat chudobinec – šlo také o demonstraci sociálního postavení.

14 Výpověď pamětníků, Miroslava Nováková, rozená Rypotová, nar. 1928.

15 Výpověď pamětníků, Vladimír Rypota, nar. 1929.

16 Výpověď pamětníků, Růžena Michalová, rozená Mieglová, nar. 1935.

17 Věno byl jedním z institutů, který zajišťoval kontinuitu předávání vlastnictví na venkově. Fungoval po staletí, ale kromě kolektivizace jej dokázaly silně narušit např. měnové reformy po Druhé světové válce.

18 Tj. první polovina 20. století.

19 Určitou analogii lze nalézt v USA u obyvatel, kteří vlastní zbraň – je to široce diskutované právo uvedené v dodatku ústavy a velké množství zbraní mezi obyvateli vede k tomu, že autority těmto lidem mohou obtížněji vnútit něco, co je proti jejich zájmům. Podobnou „stavovskou“ pýchu lze nalézt i u českých sedláků.

20 Scruton, Roger. Smysl konservatismu, s. 196.

21 „Riziko podnikání“ mezi dělníky bylo neznámým pojmem – přestože podmínky v meziválečném období nebyly pro dělníky a zaměstnance nijak idylické, jestliže se dařilo podnikateli, klidný život měli i jeho zaměstnanci. V případě venkova odpovědnost nesl daleko větší počet lidí a daleko menší počet lidí byl tzv. v závětrí.

22 Naopak, svobodní lidé na venkově většinou vykonávali pouze námezdní práci a starat se o jakékoli hospodářství bylo s tehdejší technikou možné minimálně ve dvou.

Literatura:

Kadlecová, Marta; Schelle, Karel; Veselá, Renata; Vlček, Eduard. *Dějiny českého soukromého práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-90-7380-041-3.

Kárník, Zdeněk. *České země v éře První republiky*, díl I. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-031-4.

Lacina, Vlastislav. *Zlatá léta československého hospodářství*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000. ISBN 80-7286-000-3.

Lacina, Vlastislav; Hájek, Jan. *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-101-9.

Scruton, Roger. *Smysl konservatismu*. Praha: Torst, 1993. ISBN 80-85639-10-6.

Slezák, Lubomír. *Pozemková reforma v Československu 1919-1935*. Uherské Hradiště: Slovacké muzeum, 1994. bez ISBN.

Statistisches Handbuch des Königreiches Böhmen. Praha: Archiv Českého statistického úřadu, 1913. bez ISBN

Štípek, V. *Vývoj sociálního zabezpečení na venkově v období první republiky*, Praha, 2008. 60. s. Bakalářská práce na Národohospodářské fakultě VŠE v Praze na Katedře hospodářské a sociální politiky. Vedoucí diplomové práce Ivan Jakubec.

Zpráva Státního úřadu statistického republiky Československé, Ročník IX (1930), Praha: Archiv Českého statistického úřadu, 1930. bez ISBN

Výpověď pamětníků: Růžena Michalová, rozená Mieglová, nar. 1935, Zvěřetice; Vladimír Rypota, nar. 1929, Sedlovice; Miroslava Nováková, roz. Rypotová, nar. 1928, Zliv. Zdroj: Štípek, V. *Vývoj sociálního zabezpečení na venkově v období první republiky*, Praha, 2008. 60. s. Bakalářská práce na Národohospodářské fakultě VŠE v Praze na Katedře hospodářské a sociální politiky.

Autor působí na katedře hospodářské a sociální politiky NF VŠE v Praze.